

Міністерство культури та інформаційної політики України
Харківський національний університет мистецтв імені
І. П. Котляревського
Харківський театр «P.S.»

«ШЛЯХИ РІВНЯЙТЕ ДУХОВІ ЙОГО».
**ЛЕСЯ УКРАЇНКА:
ПОГЛЯД ЗІ СХОДУ**

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ФОРУМУ
«ЛЕСЯ УКРАЇНКА Й ТЕАТР»

21-24 вересня 2021 р., Харків

Харків — 2021

УДК 821.161.2.09 (092)
Ш 70

Рекомендовано до друку
Вченою радою
Харківського національного університету мистецтв
імені І. П. Котляревського
(протокол № 2 від 01.10.2021 р.)

За підтримки Українського культурного фонду

Ш 70 «Шляхи рівняйте духові Його». Леся Українка : погляд зі Сходу: матеріали Науково-практичного форуму «Леся Українка й театр» (21-24 вересня 2021 р., Харків) / уклад., редак. Партола Я. В., Тимченко А. О. — Харків, 2021. — 100 с.

УДК 821.161.2.09 (092)

У збірнику вміщено матеріали доповідей учасників Науково-практичного форуму «Леся Українка й театр», проведеного в межах культурно-освітнього проєкту «Шляхи рівняйте духові Його». Леся Українка: погляд зі сходу».

© Харківський національний
університет мистецтв імені І. П. Котляревського
© Харківський театр «P.S.»
© Український культурний фонд

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ СЦЕНІЧНОГО ПРОЧИТАННЯ ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ботунова Галина. Сценічне втілення творів Лесі Українки в першу чверть ХХ ст	5
Партола Яна. Юрій Шевельов про львівські вистави 1943 р. за драмами Лесі Українки	19
Лаврентій Роман. Драми Лесі Українки на українській сцені Галичини 20-30-х рр. ХХ ст.: «Йоганна, жінка Хусова» і «На полі крові» в Українському молодому театрі «Заграва» (реж. В. Блавацький)	23

ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Трофименко Тетяна. Леся Українка і сучасна українська література: точки дотику	34
Щукіна Юлія. Вистава «Лісова пісня» Львівського академічного театру імені Леся Курбаса (2012, реж. Андрій Приходько): проблеми текстів і контекстів	43
Дорофєєва Ольга. Твори Лесі Українки в режисерських інтерпретаціях Володимира Кучинського	49
Єрмолович-Дацинський Дмитро. «Одержима» Лесі Українки у національному монотеатрі 2010-х років	55
Прево Марія. Інтерпретації «Лісової пісні» у театрі ляльок України ...	58

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ Й ТЕАТРАЛЬНІ КОНТЕКСТИ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Каленіченко Ольга. Драматичні твори Лесі Українки в контексті зарубіжної літератури (на матеріалі драматичної поеми «На полі крові» та драматичного етюду «Йоганна, жінка Хусова»)	65
Трегубов Дмитро, Трегубова Ірина, Трегубова Флора. Архаїчні витoki драматургії Лесі Українки за аналізом зроблених нею фольклорних записів	73
Тимченко Антоніна. Тема Півночі у творах Лесі Українки	82
Пузиренко Ярина. Творчість Лесі Українки очима студентів університету наук про життя.....	89

6. Tolkovaniya Svyashhennogo Pisaniya (2020) [Interpretations of Scripture] Retrieved from <http://bible.optina.ru/new:mk:10:35>

7. Ukrainka, Lesya (2006). *Dramatychni tvory [Dramatic works]* *Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti Lesi Ukrainky*. Retrieved from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas.html>

Трегубов Д. Г.

Кандидат технічних наук, доцент,
Національний університет цивільного захисту України
cxxttregubov1970@nuczu.edu.ua
ORCID 0000-0003-1821-822X

Трегубова І. М.

Керівник гуртка-методист,
КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості №1 ХМР»
tregubova0606@gmail.com
ORCID 0000-0002-0787-8882

Трегубова Ф. Д.

Студентка Харківської державної академії культури
flora2003tregubova@gmail.com
ORCID 0000-0003-2497-7396

АРХАЇЧНІ ВИТОКИ ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЗА АНАЛІЗОМ ЗРОБЛЕНИХ НЕЮ ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСІВ

Драматургія серед усього обсягу творчості Лесі Українки посідає найбільш значне місце. Але на відміну від концепції «побутового театру», яка переважала на той час, ця робота більш схилилась до європейського мистецтва. Значною мірою драматургія Лесі Українки спиралась на біблейські сюжети з філософським переосмисленням власного життєвого досвіду. Але не меншою мірою основою реалізованих творчих ідей були українські фольклорні мотиви. Про це свідчить апогей літературної спадщини — драма «Лісова пісня». Не меншою мірою знайомство з фольклором вплинуло й на написання творів із історичним підґрунтям, наприклад, драма «Бояриня», де переосмислю-

ється тема Руїни. Драми створювалися на межі міфу, створюючи свій неповторний світ, який наповнено сперечанням між різними сферами думок при вирішенні певної проблеми.

Рушійним моментом у творчості Лесі Українки можна назвати туту за рідною землею, бо письменниця значну частину свого життя провела за кордоном. І саме такими ж мотивами наповнений і український фольклор, що відбиває усі історичні складнощі формування нашої держави. Звідси у творчості Лесі Українки пошуки свободи та джерел національної ідентичності. Саме це стало вирішальним на звертанні письменниці до драми, як шляху літературної творчості. Дитячий вибір псевдоніму «Українка» вказує на свідому самоідентифікацію та окреслює напрямок творчих пошуків. Навіть у духовних пошуках Лукаша та Мавки з «Лісової пісні» можна побачити протиставлення вибору між Московщиною та Україною, між свідомістю завойовника та свідомістю людини, що мешкає у природі та поєднана з нею.

Знайомство з фольклором Лесі пов'язане з постаттю її дядька — Михайла Драгоманова (Антонович & Драгоманов, 1874), який публікувався під псевдонімом «Українець». Причому, сама згадка про Україну та українську самоідентифікацію за часів царизму була формою активного протесту.

Сюжет останнього драматичного задуму Лесі Українки містить звернення: «Геліусе! Рятуй наші скарби!», в чому проглядаються дохристиянські слов'янські мотиви як звертання до найвищого божества — сонця. Символічний захід сонця, який для слов'ян має сакральне наповнення, згадується й у «Боярині».

Розглянемо архаїчні витoki драматургії Лесі Українки за аналізом зроблених нею фольклорних записів, які робилися переважно у містах та селах Волинської губернії, а також у м. Гадяч Полтавської та у Верховинському районі. Так, у драмі «Бояриня» сюжет поглинання української сім'ї Московщиною за настроєм схожий на народну пісню «Побратався сокіл з сизокрилим орлом» (Trehubov & Trehubova, 2021). Якщо звертатися до дохристиянських мотивів в українському фольклорі, то на перше місце виходять ритуали, які присвячено сонячному циклу, та відповідна пісенна, літературна та міфологічна спадщина.

Серед фольклорних добірок Лесі Українки можна виділити драматичні сюжети хороводів, які формувалися як язичницький гімн сонцю. Хоровод вважають драматичним витвором, відповідним тексту пісні. Це мистецтво виникло та формувалося протягом тисячоліть внас-

лідок розмежування певних обрядів та ігор, що виникли як язичницькі звичаї. Основним рисунком хороводу є крокування по колу як зображення «світила» задля прославлення божества, яке дає світ та тепло для врожаю. Хороводи водили навесні, коли сонце молоде; влітку — доросле, восени — дідування сонця (на зимове рівнодення вважали, що сонце вмирало, тому святкових хороводів не робили). Імовірно, що спочатку хороводи створювали біля священного вогню, дерева, яке палає, та ін. у вигляді обряду єднання сили, де всі природнім шляхом збиралися в коло, а потім ці обряди були перенесені й на інші ритуальні дії. Важливою подією було вшанування сонця, але хтось повинен був виконати його роль. Біля цієї особи водили театралізований хоровод із вигуками до певного божества, щоб він звернув увагу на прохання-молитву.

Серед записів Лесі Українки можна виділити варіанти сюжетів деяких відомих хороводів (Леся Українка, 2021): «Кривий танець», «Воротар», «Подояночка». «Подояночка» є одним із найвідоміших танців у пісенному супроводі, який за пісенною складовою відносять до веснянок-гаївок: «Десь тут була подояночка, / десь тут була молоденька, / тут вона впала, / до землі припала. / — Устань, устань, подояночко, / умий личко так, / як шкляночку, / біжи до Дунаю, / візьми ту, що скраю!». В інших варіантах «Подояночки» до головного персонажа звернений також наказ: «Заграй свої скоки», а також уточнення «вмий личко біленьке». Центральна фігура хороводу інсценує дії, що промовляються, інші дівчата створюють навкруги коло, яке обертається за рухом сонця. Вважають, що такі дії символізують пробудження рослин, які «заснули» восени.

Центральний персонаж потім обирає іншу дівчину з кола і ритуал повторюється, доки усі дівчата не побувають у ролі центрального персонажа, який пробуджують. У необхідності когось обирати бачать репетицію шлюбного вибору. Але питання викликає те, що обирати потрібно дівчині, а до того ж — іншу дівчину. Пояснення терміну «подояночка» проведенням обряду на поділі біля річки (Мартиненко, 2013) є неповним, оскільки протягом короткого сюжету головний персонаж перетворюється у різні образи.

Незрозумілість необхідності пошуку дівчини частково зникає, якщо згадати, що в деяких варіантах веснянки йдеться про подояничка, Івана-Білодана, Білоданчика, Зайчика та ін.) (Єрмоленко, 2007). У деяких варіантах після звернення до Білоданчика говорять: «Розчеши собі русу косу», що спростовує можливість чоловічої ролі.

У фольклорних записах Лесі Українки зустрічаються пісні, які мають сюжети, схожі на наведений (падіння головного персонажа, необхідність вибору). Наприклад (Леся Українка, 2021): «Шла Мар'юся в поле, знайшла синє море, / Споткнулась і впала, думала, що встала. / А де вона впала, там церковка стала. / Де голова впала, там одправа стала. / Де косойки впали, там зоройки стали, / Де ручечки впали, там свічечки стали, / А де впали ноги, там стали пороги. / Усі люди знають, що Мар'ї немає: / Вода зашуміла, Мар'юсю покрила». У цьому багатому сюжеті можна побачити алегорію пробудження світу навесні, опис пловіддя; образ Мар'юсі можна співвіднести з Мареною.

Водіння кози (свято Меланки, коли Коляда народжує Божища-Сонце) також має певні перетини з означеним сюжетом (Леся Українка, 2021): «Го-го-го, коза, / го-го, сірая, / го-го, білая / Ой розходися... / Де коза ходить, / там жито родить, / ...Коза впала, / нежива стала, / а міхонша / бере дудочку, .../ коза ожила, / та й пішла коза / та стрибаючи, / ...своїх діточок / та шукаючи». Тобто «білий» головний персонаж (як Білоданчик) має відношення до врожаю, спочатку стрибав (розходився), далі «заснув», потім його «розбудили» і він когось шукає (обирає). Вмивання личка згадується й в іншій пісні (Леся Українка, 2021): «Чорнушко, душко, / вставай раненько, / вмивай личенько, — / хтять тебе люди взяти, / а я рада віддати» (звертаємо увагу, що «мелан» має переклад «чорний»).

До означеного сюжету близький хоровод «Зайчик» (Леся Українка, 2021): «— Заїньку, та за головоньку! А нікуди заїньку та ні вискочити, .../ — Заїньку, обернися, / яка тобі любя-мила, обіймися!» («білий» головний персонаж спочатку стрибав, але не міг вискочити, потім йому пропонується обрати ту, яка любя).

Тобто хороводи сюжету «Подоляночка» можна розцінювати, як прохання до сонця підійматись крізь весняне половіддя, щоб будити природу (Трегубов & Трегубова, 2021). Якщо коло хороводу є образом сонця та своїм рухом зображує рух сонця по небосхилу, то дівчина у центрі є символом пробудження родючого начала-зерна, якому хоровод передає енергію сонця. Тоді головним мотивом цього танцю є чаклування на врожай. За втрати ритуалом свого значення, він зберігся у «дитячій культурі» як танець-гра.

Стосовно образу головного персонажа звертає на себе увагу характеристика: «білий», який стрибає, та «умий личко». Це схоже на віддзеркалення сонця у весняному половідді. Відповідно «сонячний зайчик» за походженням це віддзеркалення саме від води, що підтверджує зга-

дування Дунаю. Тоді хоровод присвячено пробудженню весняного сонця (Ярило), його шлюбу з водою (Дана) та народженню їхньої дитини-віддзеркалення в образі Подоляночки, Білоданчика або Зайчика.

Український фольклор весняного та весільного циклів має багато сюжетів, що описують «мандрування» хлопця або дівчини (Леся Українка, 2021): «А вже весна... / ...молодому козаченьку / мандрівочка пахне. / Як поїхав козаченько / через чисте поле, / за ним його дівчинька...». Часто ці сюжети мають драматичний характер (з горінням або потопленням головного персонажа — частіше дівчина, іноді хлопець), тому їх відносять до баладних. Варіант «Балади про Хайку» є й у записах Лесі Українки: «А у тій коршомці Хайка шинкувала... / А у тій коршомці солдати стояли, / молодую Хайку собі намовляли. / — ... ой поїдь-но з нами, / ліпше тобі з нами, ... / Як приїхав солдат на трьох на підводах, — / на одну підводу скрині та перини, / на другу підводу срібло та злото, / на третю підводу сама Хайка всіла. / Ой повезли Хайку горами, ярами / та й привезли Хайку над Дунай глибокий. / — Хоч, Хайко, топися, хоч назад вернися! / — Назад не вернуся, мамуні боюся. / Нехай мої коси тихий Дунай носить...».

Із варіантів сюжету «звідництво дівчини» більш відомим є «Їхали козаки» («від Дону додому», тобто теж у напрямку Дунаю), за яким шинкарку також підмовили на «мандрування», але закінчилося це прив'язуванням до сосни та спалюванням. Схожий сюжет, але з головним персонажем-хлопцем (зустрічається рідко: декілька зразків на декілька сотень пісень про звідництво дівчини), є й у фольклорній добірці записів Лесі Українки (Леся Українка, 2021): «Ой росла я, росла, як у бору сосна, / ой оддала мене мати та й за недоростка... / — Ой запрягай, недоростку, коня вороного, / поїдемо у гостину до батенька мого. / Ой їхали поле, їхали другеє, на третьому полі стали спочивати... / Прив'язала недоростка при високій сосні, / сама сіла поїхала до татойка в гості».

Існує пісня, у якій так само, як і в «Баладі про Хайку» вмовляють головного персонажа змінити місце проживання спокушанням на краще життя (Леся Українка, 2021): «Козуню-любуню, / пристань до мене, / нічого не будеш / робити в мене: / у мене водиця / віконцем тече, / у мене горобчик / хліба напече, / у мене лисиці / спечуть паляниці, / у мене ведмідь / ізварить обід».

Дунай та коси згадуються в іншій пісні (Леся Українка, 2021): «Ой тихо, тихо Дунай водойку несе, / а ще тихіше Ганнуса косу чеше. / Ой чеше, чеше, тихий Дунай несе...». Розчесані коси схожі на течію

річки, тоді дівчина, яка чеше косу, може бути втіленням богині весни Лелі, яку ототожнюють із богинею води Даною. Занурення у Дунай — це рух сонця до свого заходу. Рух людей у тому ж напрямку буде гальмувати захід сонця. Захід сонця супроводжується виникненням відзеркалення у воді, як й у випадку нашого тлумачення сюжету «Подолляночка». Уважали також, що сонце рухається дугою по небосхилу, оскільки там є невидимий місток. Із берега віддзеркалення сонця можна було побачити на світанку або під час заходу сонця, а вдень — віддзеркалення можна побачити з містка, тому він займає важливе місце у фольклорі: «Помощу кладочку / Вербову, вербову, ... / А ти, Марійко, / Зостанься, зостанься! / Та з своїм Іванком / Звінчайся, звінчайся!» (міфологічний шлюб сонця та води). Тоді занурення у Дунай означає ритуальну смерть при переході дівчини до заміжнього стану.

Можна виділити «формули» у сюжеті «звідництво»:

1) Формула «три» у слов'янській традиції — сакральне число: три напої, три гостя, три шляхи є символом безперервності часу, єдності трьох світів (земля, вода, небо), трьох частин життя.

2) Формула «напої» зустрічається у колядках та піснях: «Ой воли мої недужії... шинкарка молода... повір меду... вина... горілки» (Колесса, 2009). За міфом до шинкарки Хмари, яка тримала три напої (горілку, мед, вино), прийшли три волошини та запропонували мандрування, а на третьому полі — відпочити та й постелити ліжко, дівчина відмовилася, тоді волошини прив'язали шинкарку до сосни та підпалили. Хмару ототожнюють із білою дівчиною, яка носить воду у решеті та напуває землю водою (Нечуй-Левицький).

3) Формула «три гостя» згадується у колядках: пан із братами поїхали шукати «...в чистее поле... / куну в дереві / Дівку вь теремі» (Антонович & Драгоманов, 1874), в чому бачать визволення «красної панни»-сонця після зими. У весільному обряді два свати (старости) разом із молодим — якраз три особи.

4) Формула «мандрування» (у три етапи) зустрічається у колядках: «наш панок... в поле виїжджав... у три землі: Волоськую, ...Німецькую, ...Турецькую» (Антонович & Драгоманов, 1874). Термін «мандрування» означає й передшлюбні дії: «...молодому козаченьку / мандрівочка пахне...». За «Баладою про Хайку» ідуть від дівчини з трьома возами, що виглядає як придане (Леся Українка, 2021). Пересування у три етапи свідчить про дальню дорогу молоді у чужий світ без можливості повернення.

5) Формула «дії з косою». Весільна пісня «Ой сосонка літом і зимою зелена» описує дії нареченої: «...була в п'ятницю весела, / в суботу

русую косу чесала, / в неділю ішла до шлюбу...». (Єфремова, 2006). Косу за архаїчними традиціями весілля відсікали та спалювали: «— Доню, де кісонька? / —...в огні згоріла», «все дівки да в косах ... / А на мою да копоть впала» (Несен, 2008). При горінні сосни «від гори до низу» коса, якою прив'язали, в уяві перегоряє.

6) Формула «сосна, що палає» може бути образом зустрічі сходу Сонця. Раніше дівчата на Великдень зустрічали схід сонця під яблунею (Воропай, 1958), веснянки-гаївки виконували на лузі біля води. Образ «горіння» дерева набуває алегоричних рис: «Горіла сосна... / Під нев дівчина ... косу чесала...». Це символізує зміну стану дівчини на стан жінки та є частиною шлюбного ритуалу: «Ой коси ви мої,... / Більше служить не будете... / Горіла сосна... / Сподобавсь хлопець... / Тепер вже він мій чоловік» (Пашник, 2021). Вогонь є символом чоловічої енергії, вода — жіночої. Під час сходу сонця сосна наче палає, немовби на землю зійшов небесний вогонь як чоловіче начало. Вогонь охоплює верхівку сосни, опускається вниз та торкається коси дівчини. Тоді ритуал стояння під сосною, що горить, є обрядом ініціації дівчини чоловічою енергією сонячного вогню перед шлюбом.

7) Формула «потоплення дівчини». Дон та Дунай — річки, які відокремлювали землі наших предків від іншого світу, межа народження та смерті сонця. Словом «дунай» позначали весняне половіддя (Трегубов & Трегубова, 2020). Тоді купання у «дунаї» означає ритуальну смерть при переході дівчини до дорослого стану і є символічним як ритуальне освячення. Щедрівки та купальські пісні згадують «дунай». Так, «Касуня», потопавчи в Дунаї, подала руку лише тому, хто їй подобався: «Плила Касуня бистров рікою, / ...В Дунаю, море» (Воропай, 1958) — збігається з сюжетом балади «Дунаю, чому смутен течеш». У купальських піснях «Ой на річці на Дунаї / Там липонька потапає, / ...дубочка прикликає» (Колесса, 2009). Купанням у «дунаї» могли називати віддзеркалення Сонця у половідді — поєднання вогню та води, чоловічого й жіночого начал. Вийти заміж описують як втопути у «Дунаї»: «...— Ой, воліла б я, / Я в той Дунай тонути...»

8) Формула «обіцянки кращого життя» та швидка згода шинкарки з одного боку — це ритуальна «нечесність», з іншого — обіцянки є тим, на що шинкарка повинна дати згоду (немає потреби працювати). Цю бесіду можна класифікувати як викуп нареченої.

9) Формула «бесіда дівчини» біля сосни, що палає: «Хто в полі ночує, нехай той рятує...» (Гордійчук, 1963). Близькі слова є у весільній веснянці «Подам голосочок / Нехай той почує / Хто в полі ночує. / А вже

весна... козакові / Мандрівочка пахне» (Єфремова, 2016), тобто дівчина навесні зустрічає світанок та промовляє побажання. Бесіда дівчини у Дунаї має спільні риси з бесідою біля сосни: «хто мене доплине, того я буду», «— Назад не вернуса, мамуні боюся. / Нехай мої коси тихий Дунай носить...» (Леся Українка), що виглядає як покірність долі. Спільними рисами у «бесіді дівчини» є благання про порятунок, виведення моралі, пропонування певних умов, запитання про нещасливу долю.

10) Формула «дівчина-Гая»-«шинкарка». Ім'я «Гая» типове для позначення дівчини у піснях. У варіантах сюжету зустрічаються інші імена: Гая, Ганзя, Ганнуса, Кася, Рейзя, Хайка, Катерина, Марійка й ін. Ф. Колесса пов'язує це ім'я зі староіндійською богинею весни Васана (Гуля). Схоже ім'я є у гаївці (варіант сюжету «Подольночка»): «Гела — Гелочка... / Я ходжу ж по Дунаю...» (Антонович & Драгоманов, 1874). Образ «Галі» можна вважати узагальненим образом дівчини-весни, споріднений образу богині Лелі — весни, молодості та любові. Рід занять «шинкарка» пояснює можливість вільного знайомства із чоловіком, що використовує пісенну творчість. Але звичайна шинкарка б не пила з постояльцями та не погодилась б на підмовляння, оскільки вже усе у світі бачила. Тому «шинкарка» — це не робота з пригощання напоями (медом, вином, пивом), а стан молодіці, згодної дарувати кохання, радість та мудрість.

11) Формула «козак» для слухача минулих часів позначала «чоловіка» взагалі (Єфремова, 2016). Існує більше ніж 30 варіантів назви «чоловіка», із яких термін «волох» відсилає події до I–V ст., що відкидає первинність інших назв. За сенсом весільного сюжету більше підходить термін «незнайомці». Весільна пісня «Та ой по горі василечки сходять» сповідає, що «наїхали од Василька люди» (нареченого), які для нареченої відігравали роль «незнайомців», та пропонують: «Поїхали, Марійко, із нами» (Гордійчук, 1963).

Таким чином, на становлення драматичного таланту Лесі Українки вплинуло глибоке знайомство з українським фольклором. І хоча безпосередньо розглянуті сюжети у своїй творчості вона не використовувала, але в драмах простежується настрій українських народних пісень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Trehubov, D. & Trehubova, I. (2021). Self-identification of the Ukrainians through pining for their native land (on the material of folk art). *Astraea*, 2(1), 96-114. doi: 10.34142/astraea.2021.2.1.06.

2. Антонович, В. & Драгоманов, М. (1874). *Исторические песни малорусского народа с объяснениями*. Т.1. Киев: Фрид.
3. Гордійчук, М. (1963). *Українське народне багатоголосся*. Київ: Мистецтво.
4. Єрмоленко, С. Я. (2007). *Мова і українознавчий світогляд*. Київ : НДІУ.
5. Єфремова, Л. О. (2006). *Насліви українських весільних пісень*. К.: Н. думка.
6. Єфремова, Л. О. (2016). *Народні пісні Полтавищини*. Київ: Логос.
7. Колесса, Ф. (2009). Огляд українсько-руської народної поезії. *Вісник Львівського Університету. Серія філологічна*, 47, 166–272.
8. Леся Українка. (2021, вересень). *Енциклопедія життя і творчості*. Взято з <https://www.l-ukrainka.name/uk/Folklore/AlphaIndex.html>.
9. Мартиненко, О. В. (2013). *Хороводи*. Бердянськ: БДПУ.
10. Несен, І. (2008). Весільний ритуал середнього Полісся. *Вісник Львівського Університету. Серія історична*, 43, 261–319.
11. Нечуй-Левицький, І. (2009). *Світогляд українського народу. Ескіз української міфології*. Київ: Обереги.
12. Пашник, С. Д. (2021). *Пісенник*. Запоріжжя: РПК.
13. Трегубов, Д. Г. & Трегубова, І. М. (2020). Сюжетний аналіз народних пісень із загальною формулою «зводителів дівчини». *Культура України*. 69.
14. Трегубов, Д. Г. & Трегубова, Ф. Д. (2021). Зв'язок хореографічного і вербального начал у народних традиційних ритуалах (на прикладі хороводу «Подоляночка»). *Духовна культура України перед викликами часу*. С.89-92.